

کتابهای چهارگانه حدیث شیعه

<"xml encoding="UTF-8?">

1- الکافی

کتاب «الکافی» تالیف شیخ محمد بن یعقوب کلینی بغدادی - در گذشته به سال 328 ه.ق - است.

در کتاب «تاج العروس» زیر واژه «کلان» چنین نوشته شده است :

«ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی از فقیهان و عالمان بزرگ شیعه در عهد خلافت المقتدر بالله عباسی بوده و به

جهت ورودش به ناحیه «درب السلسلة» در بغداد، سلسلی لقب یافته است». او به سال 327 ه.ق در ناحیه

«درب السلسلة» (1) و نیز در «صور» (2) وایت حدیث می‌کرد.

شیخ طوسی گفته است :

شیخ کلینی قابل اعتمادترین و استوارترین دانشمند در علم حدیث بود که کتاب «الکافی» را در طول بیست سال

تصنیف کرد و به سال 328 ه.ق درگذشت.

نجاشی گفته است :

شیخ کلینی به سال 329 ه.ق - سال پراکندگی ستارگان (3) - وفات یافت و ابو قیراط، محمد بن جعفر حسینی بر

جنازه وی نماز گزارد و در آرامگاهی که در «باب الکوفة» است، به خاک سپرده شد. ابن عبدون گفته است :

من قبر او را در جاده طائی دیده‌ام که تخته سنگی بر روی آن نهاده شده و بر آن تخته سنگ نام وی و پدرش

نوشته شده است.

ابو علی در کتاب «منتهی المقال» گفته است :

آرامگاه شیخ کلینی در تکیه مشهور مولوی در ناحیه شرقی بغداد واقع شده که زیارتگاه خاص و عام است و بر

نمای بیرونی آن پنجره‌ای کار گذاشته شده که در سمت چپ عابری که به قصد ورود به شهر از روی پل (4)

می‌گذرد، قرار گرفته است.

تالیفات شیخ کلینی تالیفات شیخ کلینی عبارتند از :

1- کتاب «رسائل الائمة» - درود بر آنان - که سید - بن طاووس مطالبی از آن را در کتاب «کشف المحجة» آورده

است.

2- کتاب «الرد علي القرامطة» .

3- کتاب «ما قيل في الائمة من الشعر» .

4- کتاب «الرجال» .

5- کتاب «تعبير الرؤيا» .

6- کتاب «الكافي» .

علامه شيخ آقا بزرگ تهراني در کتاب «الذريعة» ، ج 17، ص 245 به توصيف کتاب «الكافي» پرداخته و چنين گفته است :

اين کتاب يکي از مهمترين کتابهاي چهارگانه است که مبتني بر اصول قابل اعتماد است و کتابي همانند آن در نقل و روايت احاديث از پيامبر اکرم و امامان - درود خدا بر آنان - به رشته تحرير در نيامده است. اين کتاب مشتمل برسي و چهار رساله و سيصد و بيست و شش باب است که شيخ کليني آن را در دوران غيبت صغراي امام زمان - درود بر وي - در طول مدت بيست سال تاليف کرده است. کتاب مذکور داراي سه بخش است :

1- اصول کافي

2- فروغ کافي

3- روضه کافي

بر اين کتاب شروح و حواشي و تعليقات بسياري نيز نوشته شده است.

شيخ يوسف بحراني در کتاب «لؤلؤة البحرين» ، ص 394 مجموع احاديث کتاب «الكافي» را به ترتيب زير چنين ذکر کرده است :

5077 حديث صحيح.

144 حديث حسن.

1118 حديث موثق.

302 حديث قوي.

9480 حديث ضعيف.

بنابر اين کتاب «الكافي» مجموعا 16121 حديث دارد و نسخه هاي خطي آن نيز بسيار است. کهن ترين نسخه اي که من از اين کتاب ديده ام، نسخه موجود در کتابخانه مدرسه علميه نواب در شهر مقدس مشهد است که به خط علي بن ابي الميامين (ظ) علي بن احمد بن علي بوده و به سال 675 ه.ق در شهر واسط نگارش يافته است و هم اکنون نيز در ميان ميكرو فيلم هاي کتابخانه مرکزي دانشگاه تهران به شماره 5156 يافت مي شود (5). کتاب «الكافي» چندين بار در ايران و هند به چاپ رسيده است، از جمله :

الف - در لکهنو به سال 1302 ه.ق.

ب - در ايران به سال 1278، 1281، 1311، 1315، و 1374 ه.ق.

ج - اخيرا نيز به سال 1381 ه.ق در هشت مجلد به سرمايه کتابخانه اسلاميه به زيور طبع آراسته شده است. همچنين دکتر حسين علي محفوظ شرح حال مفصلي از شيخ کليني نوشته است که در آغاز کتاب «الكافي» چاپ شده و نيز به صورت جداگانه تحت عنوان «سيرة الكليني» انتشار يافته است.

2- من لا يحضره الفقيه

کتاب «من لا يحضره الفقيه» تالیف شیخ محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی - در گذشته به سال 381 ه.ق - است.

علامه حلی درباره وی چنین گفته است: «شیخ و فقیه ما و زعیم مذهب شیعه در خراسان که مردی کهن سال بود و همه مشایخ شیعه از او پیروی می‌کردند، به سال 355 ه.ق وارد بغداد شد. او از فقیهان عالیقدر، حافظان حدیث، عالمان علم رجال و راویان اخبار به شمار می‌رفت که در حفظ حدیث و کثرت دانش میان اهالی قم بی نظیر بود. وی در حدود سیصد تالیف داشته و به سال 381 ه.ق در شهر ری در گذشته است. علامه سید بحر العلوم درباره او نیز گفته است:

«محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی یکی از شخصیت‌های بزرگ شیعه و رکنی از ارکان شریعت اسلام و سرآمد محدثان بود که در روایت حدیث از امامان راستین - درود بر آنان - صداقت داشت. او از برکت دعای امام - زمان - درود بروی - دیده به جهان گشود و بدان جهت به درجاتی عالی از فضل و کرامت نائل آمد و امام در توقیعی که از ناحیه مقدسش صادر شده بود، وی را چنین توصیف کرده است:

«صدوق فقیهی بزرگوار است که خداوند مردم را به وسیله او بهره‌مند می‌گرداند».

تالیفات شیخ صدوق پاره‌ای از تالیفات شیخ صدوق عبارتند از:

1- کتاب «علل الشرایع».

2- کتاب «عیون اخبار الرضا» - کتاب «الامالی».

4- کتاب «الخصال».

5- کتاب «ثواب الاعمال».

6- کتاب «من لا يحضره الفقيه».

علامه سید بحر العلوم به توصیف کتاب «من لا يحضره الفقيه» پرداخته و چنین گفته است:

«این کتاب یکی از کتابهایی است که در شهرت و اعتبار به روشنائی روز می‌ماند».

محدث نوری نیز درباره کتاب مذکور گفته است:

«بسیاری از علماء، احادیث موجود در کتاب "من لا يحضره الفقيه" را از چند نظر بر احادیث مذکور در سه کتاب دیگر از کتابهای چهارگانه ترجیح داده‌اند، چه آنان اعتقاد داشتند که شیخ صدوق احادیث بسیاری را حفظ بوده و آنها را نیک ضبط کرده و در روایت تامل روا داشته است و نیز کتاب خود را پس از کتاب «الکافی» تالیف نموده و صحت احادیثی را که در کتاب آورده، تضمین کرده است، و نه تنها مانند دیگر مؤلفان قصد گردآوری همه احادیث روایت‌شده را نداشته، بلکه به ثبت احادیث پرداخته است که بدانها فتوی داده و بر صحت آنها حکم کرده است و با اعتقادی راسخ آنها را حجت میان خود و خدا می‌دانسته است».

وی نام کتاب «من لا يحضره الفقيه» را از کتاب «من لا يحضره الطیب» تالیف محمد بن زکریای رازی اقتباس کرده است.

شیخ صدوق این کتاب را در چهار مجلد تالیف نمود و محدث بحرانی احادیث مذکور در چهار مجلد را شماره کرده

و مجموع آنها را 5963 حدیث در 446 باب به ترتیب زیر ذکر نموده است :

3913 حدیث مسند.

2050 حدیث مرسل.

نسخه های خطی این کتاب فراوان است که یکی از آنها نسخه مورخ سال 681 ه.ق در کتابخانه منچستر است، همچنانکه در صفحه 298 فهرست کتابهای خطی آن کتابخانه به سال 1934 م چاپ شده، آمده است. البته من هنوز بدان نسخه خطی دست نیافته‌ام.

همچنین کتاب فوق الذکر چندین بار به چاپ رسیده است، از جمله :

الف - در لکهنوی هند به سال 1300 ه.ق.

ب - در تبریز به سال 1322 ه.ق.

ج - در تهران به سال 1372 ه.ق.

د - در نجف اشرف به سال 1377 ه.ق.

سید حسن خراسان شرح حال مبسوطی از شیخ صدوق نگاشته که به عنوان مقدمه جلد اول کتاب "من لا یحضره الفقیه" در سال 1377 ه.ق به زیور طبع آراسته شده است.

3- تهذیب الاحکام

کتاب «تهذیب الاحکام» تألیف شیخ الطائفة ابو جعفر محمد بن حسن طوسی - در گذشته به سال 460 ه.ق - است.

علامه حلی درباره وی گفته است:

«شیخ الطائفة و زعیم و پیشوای شیعه دانشمندی عالیقدر و بلند مرتبت و مورد اعتماد و راستگو بوده که در علم اخبار، رجال، فقه، اصول، کلام، ادب و جمیع فضائل انسانی سر آمد روزگار خویش به شمار می‌رفته است. وی در همه فنون اسلامی دست‌به‌تالیف زده و به تهذیب عقاید و اصول و فروع پرداخته و از جهت علمی و عملی جامع کمالات نفسانی بوده است».

شیخ الطائفة در ماه رمضان سال 385 ه.ق به دنیا آمد و به سال 408 ه.ق به بغداد رفت و خلیفه عباسی عبد الله بن قادر، ملقب به «القائم بامر الله» کرسی علم کلام را در اختیار وی نهاد. سپس شیخ در سال 448 ه.ق به نجف اشرف هجرت کرد و فعالیت علمی را در آنجا از نو زنده کرد و رونق بخشید و از آن پس نجف به صورت حوزه علمیه بزرگ شیعه در آمد که تا به امروز همچنان پابرجاست.

شیخ طوسی - خدایش رحمت کناد - همچنان در نجف بود تا در شب 22 محرم سال 460 ه.ق چشم از جهان فرو بست و در آن ایام تعداد شاگردان شیعی وی به سیصد تن می‌رسید و تعداد شاگردان سنی مذهبش نیز بسیار بود.

تالیفات شیخ طوسی شیخ طوسی بیش از پنجاه کتاب تألیف کرده است که پاره‌ای از آنها عبارتند از :

1- کتاب «مسائل الخلاف» .

2- کتاب «التبيان في تفسير القرآن» .

3- کتاب «المبسوط في الفقه» .

4- کتاب «الرجال» یا «الابواب» .

5- کتاب «الفهرست» .

6- کتاب «التهذيب» .

علامه شيخ آقا بزرگ تهراني در کتاب «الذريعة» ، ج 4، ص 504 به توصيف کتاب "التهذيب" پرداخته و گفته است :

«این کتاب یکی از کتابهای چهارگانه و مجموعه‌های کهن است که از زمان تالیف آن تا به امروز مآخذ و مرجع دانشمندان شیعیان بوده است. شیخ الطائفة این کتاب را از اصول صحیح و قابل اعتماد نزد علمای پیشین و نیز از کتابهایی اتخاذ کرده و به رشته تحریر در آورده است که خود آنها را از هنگام ورود به بغداد در سال 408 ه.ق تا زمان هجرت به نجف در سال 448 ه.ق در اختیار داشته است» .

این کتاب شرحی است بر رساله «المقنعة» تالیف استادش شیخ محمد بن محمد بن نعمان، معروف به شیخ مفید در گذشته به سال 413 ه.ق که در زمینه فقه نگاشته شده است (6).

محدث بحرانی گفته است (7) :

«ابواب کتاب «التهذيب» را شمرده‌ام، 93 باب بوده و 12590 حدیث داشته است».

نسخه های خطی این کتاب فراوان است و شیخ آقا - بزرگ تهراني در کتاب «الذريعة» گفته است (8) :

«جزء اول کتاب در تبریز و به خط مؤلف آن شیخ الطائفة یافت می‌شود و این نسخه که خطی شیخ بهائی نیز بر روی آن به چشم می‌خورد، در کتابخانه سید میرزا محمد حسین بن علی اصغر شیخ الاسلام طباطبائی - در گذشته به سال 1292 ه.ق - وجود دارد و هم اکنون در اختیار نوادگان وی می‌باشد». شیخ عز الدین بن عبد الصمد عاملی نسخه‌ای از آن را در سال 949 ه.ق به خط خویش نوشته و در پایان آن چنین نگاشته است : «من نسخه دست نویس خود را با نسخه اصلی کتاب که به خط مؤلف کتاب، شیخ طوسی است، مقابله و تصحیح نموده‌ام» .

این کتاب تا کنون چندین بار به چاپ رسیده است که یکبار در سال 1318 ه.ق و بار دیگر در سال 1378 ه.ق در ده مجلد در نجف اشرف به زیور طبع آراسته شده است. علامه شیخ آقا بزرگ تهراني شرح احوال و آثار شیخ طوسی را مفصلاً به عنوان مقدمه‌ای بر تفسیر «التبيان» شیخ طوسی به رشته تحریر در آورده که به سال 1381 ه.ق در نجف اشرف به چاپ رسیده است و همین مقدمه نیز با عنوان «حياة الشيخ الطوسي» به طور مستقل چاپ شده است.

4- الاستبصار

کتاب «الاستبصار» نیز تالیف شیخ طوسی است که شرح حال وی به طور خلاصه در صفحات قبل بیان شد. علامه شيخ آقا بزرگ تهراني به توصيف این کتاب پرداخته و چنین گفته است (9) :

«این کتاب یکی از کتابهای چهارگانه و مجموعه‌های حدیث است که نزد فقیهان شیعی دوازده امامی مدار استنباط احکام شرعی بوده‌اند و مشتمل بر چندین کتاب تهذیب است که تنها موارد اختلاف اخبار در آن ذکر گردیده و روش جمع و ائتلاف میان اخبار مخالف و موافق بیان شده است» .

شیخ طوسی گفته است (10) :

«بدانید - خدایتان تایید کند - که من این کتاب را به سه بخش تقسیم کرده‌ام : بخش اول و دوم مسائل مربوط به عبادات را شامل می‌شود و بخش سوم در زمینه معاملات و دیگر ابواب فقهی است» .
شیخ الطائفه - خدایش رحمت کند - احادیث این کتاب را به ترتیب زیر دسته‌بندی کرده است :

1- بخش اول : شامل 300 باب و 1899 حدیث.

2- بخش دوم : شامل 217 باب و 1177 حدیث.

3- بخش سوم : شامل 398 باب و 2455 حدیث.

بنابر این، کتاب «الاستبصار» مجموعاً 915 باب و 5531 حدیث را در بر می‌گیرد.

نسخه خطی این کتاب فراوان است که یکی از آنها نسخه‌ای است به خط شیخ جعفر بن علی بن جعفر مشهدی که در روز هشتم ماه ذی قعدة سال 573 ه.ق کتابت آن را به پایان برده است.
وی این نسخه را از روی نسخه دست نویس مؤلف، شیخ طوسی - در گذشته به سال 460 ه.ق - نوشته است که هم اکنون در کتابخانه شیخ علی کاشف الغطاء در نجف اشرف وجود دارد.

این کتاب چندین بار به چاپ رسیده است، از جمله :

الف - در لکهنوی هند به سال 1307 ه.ق (11)

ب - در نجف اشرف به سال 1375 ه.ق در چهار مجلد.

پی نوشت ها :

1- به کتاب «الاستبصار» - تألیف شیخ طوسی، ج 2، ص 352 رجوع کنید.

2- به شرح حال شیخ کلینی در کتاب «لسان المیزان»، ج 5، ص 433 و نیز به کتاب "تاریخ الکامل" - تألیف ابن اثیر، ذیل حوادث سال 228 ه.ق رجوع کنید.

3- سالی را گویند که ظاهراً حوادث جوی و ریزش شهاب‌های ثاقب در آن بسیار رخ می‌داده است. (مترجم) .

4- مراد از پل، به احتمال قوی «جسر عتیق» است که امروزه آن را «جسر مامون» می‌نامند، چه نجاشی در کتاب «الرجال»، ص 267 وضعیت جغرافیایی مقبره شیخ کلینی را به نقل از ابن - عبدون چنین توصیف می‌کند : ... و اکنون آرامگاه وی در جانب شرقی دجله در مدخل جسر عتیق «جسر مامون کنونی» واقع شده که در سمت چپ عابری که از سمت مشرق به سوی کرخ می‌رود، نیز قرار گرفته است. (مترجم) .

5- به فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تألیف محمد تقی دانش پژوه، ص 384 که به سال 1348 ه.ش در تهران چاپ شده است، رجوع کنید.

6- جمله «رحم المفید» طبق حساب جمل با عدد 413 یعنی سال وفات شیخ برابر است.

7- کتاب «لؤلؤة البحرين»، ص 396، چاپ نجف اشرف، عراق.

8- کتاب «الذریعة الی تصانیف الشیعة»، ج 4، ص 504.

- 9- کتاب «الذريعة» ، ج 2، ص 14.
- 10- به پایان کتاب «الاستبصار»، ج 4، ص 334 رجوع کنید.
- 11- در دو مجلد بزرگ و حجیم.

برگرفته از کتاب ماخذ حدیث از دیدگاه شیعه، محمد حسین جلالی